

100 ГОДИНИ ОД СМРТТА НА КАРЛ МАРКС (1883—1983)

Христо АНДОНОВ-ПОЛЈАНСКИ

МАРКС И ИСТОРИЈАТА

КАРЛ МАРКС сестрано ја изучувал историјата. Во текот на своето идеолошко издигнување тој пројавил голем интерес за развитокот на историјата како движечки процес¹. Во неговата оставина сочувани се 150 тетратки, во кои тој трудољубиво ги бележел своите размислувања од прочитаните книги и материјали, од кои најголем дел биле историски студии и публикации²). Во неговата богата библиотека книгите од историската проблематика заземаат најголем дел³).

Од Марксовото ракописно наследство може да се установе дека К. Маркс започнал да се интересира за историјата уште од најрани дни. Како студент на Универзитетите во Бон и Берлин тој започнал да се занимава и со историјата⁴). Но, најголемо внимание кон оваа проблематика тој обрнува во Кројцнах во 1843 година. За ова сведочат неговите таканаречени „Кројцнахски тетратки“. Во нив тој правел записи за теоријата на историјата и за историјата на европските држави. Со особено внимание ја изучувал општата светска историја, запирајќи се на поважните преломни периоди и проблеми. Посебно го привлекувале револуциите, класните односи, проблемите на сопственоста⁵).

Нов момент во следењето на Марксовиот интерес кон историјата забележуваме по неговиот премин во Париз кон крајот на октомври 1843 година. Тука, покрај проучувањето на со-

¹) Види: Христо Андонов-Полјански, Маркс и историјата. — Историја (Скопје) IX/1 (1973), 3—20; Истиот: Одбрани дела. Том I. Скопје, Мисла 1980, 13—36; Истиот: Марксовиот прометејски чин. — Беседи и огледи. Скопје, Комунист 1982, 11—13.

²) В. М. Далин, Н. И. Непомнящая, Исторические книги в Библиотеке Маркса. — Маркс — Историк. Москва, АН СССР 1968, 603.

³) Ibidem, 607—623.

⁴) В. Г. Мосолов, Изучение К. Марксом всемирной истории в 1843—1844 гг. как один из источников формирования материалистического понимания истории. — Маркс — Историк, 89—90.

⁵) Ibidem, 91—96. P. Vranicki, Historija marksizma. T. I. Zagreb, 1971, 59.

цијалистичките идеи, ја изучувал и Француската буржоаска револуција. Ги испитувал изворните материјали и литературата. Сето тоа, заедно со проучувањето на филозофските и сродните на нив системи, му помогнало на Маркс да ги открие фундаменталните основи и поставки на материјалистичкото разбирање на историјата. Нив ги бележиме во неговиот прилог од 1844 година: „Кон критиката на Хегеловата филозофија на правото“. Според Франц Меринг, тој во овие први фундаментални обиди го наоѓа клучот на историскиот развиток⁶). Овие фундаментални поставки тој ги доразвива и дообразложува во „Економско-филозофските ракописи“ од 1844 година⁷).

Натамошните чекори во продлабочувањето на теоријата за материјалистичкото разбирање на историјата Карл Маркс ги прави заедно со неговиот сопатник Фридрих Енгелс. Првиот резултат на таа нивна заедничка дејност претставува нивното заедничко дело: „Светото семејство“ од 1845 година. Материјалистичкиот концепт тука наоѓа израз во беспопштената критика на Хегеловиот „апсолутен дух на историјата“ и во поставување на поставката за суштинската страна на историјата⁸). Меѓутоа, научниот фундамент на овој клучен пункт во историската наука тие го поставуваат во нивното второ заедничко дело: „Немската идеологија“ од 1845 и 1846 година, кое целосно ѝ стана достапно на науката дури во 1932 и 1933 година⁹). Во ова мошне значајно дело се изложуваат основните појдовни принципи во материјалистичкото разбирање на историјата¹⁰). Освен тоа, во ова превосходно дело изложена е и периодизацијата на историјата, со укажување на различните етапи од развитокот на човечкото општество¹¹).

Овие фундаментални појаснувања за материјалистичкото разбирање на историјата ги наоѓаме и во одделните Марксови трудови, како што е: „Бедата на филозофијата“ од 1847 година¹²). Но, систематско и синтетизирано објаснување на материјалистичкото разбирање на историјата наоѓа свој научен и дефинитивен вид во „Манифестот на Комунистичката партија“ од 1848 година, новото нивно капитално заедничко дело. Трудот претставува историски документ, програма на научниот соци-

⁶) F. Mering, Karl Marks, Beograd 1958, 77.

⁷) Г. А. Багатурија, Формирование и развитие материалистического понимания истории. — Маркс — Историк, 126—130.

⁸) K. Marks — Fr. Engels, Sveta porodica. Beograd 1959, 140; V. Korać, Marksovo shvatanje čoveka, istorije i društva. Beograd 1971, 49.

⁹) Д. А. Рахман, Великий учитель рабочего класса. Москва 1969, 31—35.

¹⁰) К. Маркс — Ф. Енгелс, Немска идеологија. — К. Маркс — Ф. Енгелс, Од раните трудови. Скопје 1961, 394—410; Бр. Бурђев, Шта је историјски материјализам. — Историјски гласник (Београд) 1—2 (1978), 27—38.

¹¹) Г. А. Багатурија, Op. cit., 148.

¹²) Д. А. Рахман, Op. cit., 105; К. Маркс, Беда на филозофијата. Скопје 1960, 101—102.

јализам и комунизам. Во него се синтетизирани научните поставки и програмски становишта за материјалистичкото разбирање на историјата, потоа, за класната суштина на историјата и за другите нејзини стојносни поставки¹³⁾. Уште повеќе, тоа класично образложение самостојно К. Маркс го образложува и во „Предговорот“ за Прилогот кон критиката на политичката економија“ од 1859 година. Неговите значајни заклучоци Ф. Енгелс ги смета како „епохално разбирање на историјата“¹⁴⁾.

Со овие големи откритија материјалистичкото разбирање на историјата добива своевидна научна обопштеност. Ф. Енгелс смета дека со овие научни поставки: „Историјата за првпат е поставена на својата вистинска основа“¹⁵⁾.

Со помош на овие фундаментални откритија Карл Маркс се обидел да објасни низа историски настани, иако самиот не бил професионален историограф. Прв обид направил со трудот: „Класните борби во Франција“ од 1850 година, со анализа на настаните во времето на револуцијата од 1848 година и на нејзините последици¹⁶⁾. Мајсторска слика на таа епоха тој изнел и во „Осумнаесеттиот Бример на Луј Бонапарт“ од 1852 година¹⁷⁾. Многу е важен Марксовиот концепт за социјалната револуција во XIX век, која, според него: „... таа не можела да ја црпи поезијата од минатото, туку само од иднината“¹⁸⁾.

Сепак, грандиозноста на неговото научно творештво се покажува во неговиот капитален труд: „Капиталот“, чијшто прв том излезе во 1867 година. Овој најзначаен и најголем Марксов труд е наречен: енциклопедија на општествените науки и се смета за историски труд¹⁹⁾. В. И. Ленин е категоричен во тврдењето дека „... со „Капиталот“ материјалистичкото разбирање на историјата од научна хипотеза било претворено во потврда за сестраната анализа на капитализмот“. Во него Маркс обопштил цел еден „Монблан на фактичен материјал“. Строгата

¹³⁾ Ibidem, 126—127; К. Маркс, Беда на филозофијата, 95—96, К. Маркс — Ф. Енгелс, Манифест на Комунистичката партија. Скопје 1973, 77—78, 79—90.

¹⁴⁾ К. Маркс, Предговор за „Прилог кон критиката на политичката економија. Скопје 1950, 5—6, 17.

¹⁵⁾ В. И. Ленин, Карлс Маркс. Фридрих Енгелс. Београд 1947, 24; В. И. Ленин и историческая наука. Москва 1968, 13; G. Lukacs, Povijest i klasna svijest. Zagreb 1970, 78—79, 132—146, 310; Ф. Енгелс, Карл Маркс. — Карл Маркс. Београд 1950, 16.

¹⁶⁾ К. Маркс, Класните борби во Франција. Скопје 1962, 5—8, 35—49.

¹⁷⁾ К. Маркс, Осамнаести бример Луја Бонапарте. — Карл Маркс — Ф. Енгелс, Изабрана дела. Т. И. Београд 1949, 222—223.

¹⁸⁾ Ibidem, 226.

¹⁹⁾ Э. Я. Брегел, „Капитал“ К. Маркса как исторический труд. — Маркс — Историк, 174—176; Карл Маркс, Капиталот. (Превел: Д. Бојановски-Дизе). Скопје 1953.

научна теорија станала синоним за единствено прифаќање на историскиот процес²⁰⁾.

Марксовиот придонес кон расветлувањето на историските појави и настани го констатираме и во образлагањето за историското значење на Париската комуна, што, особено најде место во неговите чүени „Адреси“ на Генералниот совет на Интернационалата, што беа собрани во студијата: „Граѓанската војна во Франција“, кое дело го објави во 1871 година. Оваа студија, всушност, е прва марксистичка студија за Париската комуна. Нејзиното историско значење Карл Маркс вака го определува: „Работничкиот Париз, со својата Комуна, ќе биде вечно прославуван како славен предвесник на едно ново општество. Неговите маченици се вечно живи во големото срце на работничката класа . . .“²¹⁾.

Од посебно значење за програмските концепции на научниот социјализам и на пролетерското движење се Марксовите критички маргиналии врз „Готската програма“ на германската работничка партија од 1875 година. Тука среќаваме мошне интересни образложенија за законите на историскиот развикот за двете фази во развикот на комунистичкото општество и за периодизацијата на историјата²²⁾.

Во својата научна, историнграфска дејност Карл Маркс се занимавал и се интересирал и за други појави од развикот на светската историја. Тоа се пред сè развојните процеси и социјалните борби во антиката, во средновековието, посебно аспектите на германската средновековна историја²³⁾. Него го интересирале и други проблеми од историјата на Европа и светот.

Во врска со проучувањето на колонијалната експанзија на европските капиталистички држави на Далечниот Исток, Карл Маркс сè занимавал со историјата на Индија, за што во 1881—1882 година го објавил трудот под наслов: „Хронолошките записки по историјата на Индија“. Во овој историографски труд опфатена е илјадагодишната историја на оваа земја²⁴⁾.

Поважните настани и појави на неговото време Карл Маркс ги објаснувал и ги интерпретирал со научно-историографска стојност и во своите многубројни публицистички работи. Тој напишал повеќе од 500 статии и прилози. Тоа се солидни пре-

²⁰⁾ Маркс Карл. — Советская историческая энциклопедия. Т. 9. Москва 1966, 102—103.

²¹⁾ К. Маркс, Граѓанската војна во Франција. Скопје 1963, 117.

²²⁾ Карл Маркс, Критика на Готската програма. Скопје 1950, 15—37; Г. А. Багатурия, *Op. cit.*, 160; А. Г., Молок, Карл Маркс за работой над историей Парижской Коммуны. — Маркс — Историк, 519—525.

²³⁾ Архив Маркса и Енгельса. Т. VIII. Москва 1946; Marx—Engels—Lenin—Stalin, *Zur Deutschen Geschichte*. Bd. I. Berlin 1953, 285—516.

²⁴⁾ К. Маркс, Хронологические выписки по истории Индии (644—1858). Москва 1947.

ценки за современите настани, за економската историја, за внатрешно-политичкиот развој на Европа и Америка, потоа надворешната политика и дипломатијата на капиталистичките сили, текот на војните, револуционерните настани во светот и национално-ослободителните движења во Европа (Ирска, Полска) и во Азија.

Во својата историографска дејност Карл Маркс обрнувал внимание и за историјата на меѓународното работничко движење, посебно за англиското и германското работничко движење.

Во своите прилози Карл Маркс ја разработувал и историјата на револуцијата од 1848—1849 година на целиот европски континент. Посебно внимание во историографијата предизвикаа токму Марксовите становишта по прашањето за застапеноста на оваа револуција во одделни земји и за односот кон неа на општествено-политичките групации и движења во различни европски земји²⁵).

Марксовото внимание го привлечла појавата и развојот на Источното прашање. За ова, на времето, актуелно прашање, Карл Маркс посебно се интересирал за дипломатијата во XVIII век²⁶), и за настаните поврзани со Кримската војна и нејзините последици. За овие настани Карл Маркс, заедно со Фридрих Енгелс, објавил голем број статии во познатиот американски весник „New York Daily Tribune“ во времето од 1853 до 1856 година, а и натаму. Во овие статии тие разработиле разновидни аспекти од историјата на Источното прашање. Во тој склоп Карл Маркс, заедно со Фридрих Енгелс, обрнале внимание и кон општествено-политичката и економската положба на Балканскиот Полуостров. Тие притоа, ја акцентирале и положбата на Македонија во опсегот на Источното прашање во време и по Кримската војна²⁷). Нивните опсервации за развојот на Источното прашање и разностраните појави во него, придонесуваат за разјаснување на многу проблеми во историографијата.

²⁵ Види: К. Маркс—Ф. Енгелс, Сочинения. Т. 5—6. Москва 1956 1957; М. Бах, История австрийской революции 1848. Москва 1948; С. Б. Кан. Революция 1848 г. в Австрии и Германии. Москва 1948; Революция 1848—1849. Под ред. Ф. В. Потемкина и А. И. Молока. Т. 1—2. Москва 1952; И. И. Удальцов, Очерки из истории национально-политической борьбы в Чехии в 1848 г. Москва 1951; Vaso Bogdanov, Uloga podunavskih slavenskih naroda 1848/49 u svijetlu novih istraživanja sovjetske historiografije. — Historijski zbornik (Zagreb) 1948; Истиот, О неким основним проблемима Ceterdesetosme. — Historijski zbornik 1949; Истиот, О revolucionarnosti i kontrarevolucionarnosti nacionalnih pokreta u Podunavlju 1848—49. — Republika 1953; и други.

²⁶ Види: К. Marks, Ruska diplomatija u XVIII stoljeću. Zagreb 1982.

²⁷ Види: Д. Зографски, По повод некои искажувања од класиците на марксизмот — ленинизмот за Источното прашање. — Современост (Скопје) II/4 (1952), 46—70; Х. Андонов-Полјански, Источното прашање во статиите на Маркс и Енгелс. — Разгледи (Скопје) V/8 (1958), 1—2; Истиот, Одбрани дела. Т. I., 95—101.

ЕПОХАЛНО е делото на Карл Маркс и во областа на историската наука. Благодарение на овој негов триумф и оваа научна дисциплина — историографијата, за првпат ги доби димензиите на науката, се оформи како „единствена наука“ во семејството на научните области. Всушност, подвигот негов претставуваше мошне ценет, стојносен придонес, зашто стана основач на марксистичката историографија, ѝ даде поттик, ја усмери кон натамошни продлабочени предизвици. Уште на времето, Франц Меринг тврдел дека Марксовиот удел бил значаен за да стане историјата наука, за да се постигне она што секогаш требало да биде: историјата како „водителка и учителка на човештвото“²⁸⁾. Владимир Илич Ленин смета дека е тоа Марксов придонес за научното изучување на историјата²⁹⁾.

Во последниве сто години набљудуваме различен пристап кон Марксовиот опус посветен на историографијата. До Октомвриската социјалистичка револуција се создаваше марксистичката историографија. Висок импулс во нејзиниот развој ѝ дадоа Марксовите следбеници, почнувајќи со Фридрих Енгелс за да се крунисаат со нејзино доразвивање и претставување на повисок научен степен од страна на Владимир Илич Ленин. По Октомври таа се распространи ширум светот³⁰⁾. Најпрвин, до смртта на В. И. Ленин таа доби во Советскиот Сојуз видни размери, за да стагнира во времето кога советската историографија беше обременета со Сталиновите догматски концепции.³¹⁾ ОН, по 1956 година (XX конгрес на КПСС) оваа историографија се движи кон поавтентично и пооригинално толкување на Марксовите погледи кон историјата. Соодветна важност има и југословенската марксистичка историографија со конкретна разработка на проблеми од општосветската и националната историја.

Во последниве години придонесот на Маркс кон историската наука особено се акцентира. Се прават обиди да се усвојуваат неговите постапки, особено од историскиот материјализам и од страна на буржоаската историографија³²⁾. Но, присутни се и фалсификати и поинакви толкувања на Марксовиот опус посветен на исто-

²⁸⁾ Fr. Mering, O istorijskom materijalizmu. Beograd 1961, 82.

²⁹⁾ Энгельс и проблемы истории. Москва 1970, 7.

³⁰⁾ Г. А. Багатурия, Op. cit., 126—130.

³¹⁾ Карл Маркс, Биография. Москва 1969, 43—44.

³²⁾ Види: К. Löwith, Vom Hegel zu Nietzsche. Stuttgart 1964, 117; Е. Б. Черняк, Маркс и новейшие направления буржуазной историографии. — Маркс — История 654; Критика новейшей буржуазной историографии. Ленинград 1967, 7—9; М. Bober, Karl Marx's Interpretation of History. Cambridge (Mass), 1948, 446.

ријата³³). Акцентот се дава на неколку пунктови: односот Маркс—Енгелс³⁴), проблемот на револуцијата 1848³⁵), проблемот на класната борба, развојот на Сојузот на комунистите³⁶), прашањето за „Манифестот на Комунистичката партија“³⁷), и за други историографски проблеми³⁸).

И покрај ваквите толкувања на Марксовите историографски погледи Маркс си останува Маркс. Прометејскиот негов чин се состои во тоа што ги престава законите на човековата историја, законите за општествениот развојот, основните принципи на историскиот материјализам, марксистичкиот приод и разработка на бројните историски и историографски проблеми. Тој го определи основниот лајтмотив во филозофијата на историјата и придонесе за изградување на методолошките принципи и за нивна мајсторска примена во суптилните историски настани Освен оваа превосходност, Марксовите поставки најдоа примена и проверка во практиката на историскиот развојот, Оваа негова посветеност ја надмина современата епоха, ги опфати срцата на милионите.

КАРЛ МАРКС стои со својот вечен копнеж, возвишеност и посветеност кон поубавата иднина на човештвото.

³³) Види: R. Dahrendorf, *Marx in Perspektive. Die Idee des Gerechten in Denken von Karl Marx*. Hannover 1963; Ch. H. Mills, *The Marxists* New York 1963; B. D. Wolfe, *Marxism. 100 Years of the Life of a Doctrine*. New York 1965; Истиот, *An Ideologie in Power. Reflections on the Russian Revolution*. London 1969; H. A. Ерофеев, — S. Pierson, *Marxism and the Origins of British Socialism*. London 1973. — Новая и новейшая история (Москва) 5 (1974), 200—202.

³⁴) Friedrich Engels 1820—1870. Referate. Diskussionen. Documente. Hannover 1971.

³⁵) H. Förder, *Marx un Engels am Vorabend der revolution Berlin* 1960.

³⁶) Види: М. И. Михайлов, *История Союза коммунистов*. Москва 1968; *Grundungsdokumente des Bundes der Kommunisten (Juni bis September 1847)*. Hrsg. von Bert Andréas. Hamburg 1969; *Der Bund der Kommunisten. Dokumente und Materialien*. Herausgegeben vom Institut für Marxismus—Leninismus beim ZK der SED und vom Institut für Marxismus—Leninismus beim ZK KPdSU. Bd. 1 (1836—1849). Berlin 1970.

³⁷) Види: B. Andréas, *Le Manifeste Communiste de Marx et Engels. Histoire et Bibliographie 1848—1918*; Milan 1963. H. Weber, — K. Marx und F. Engels, *Das Kommunistische Manifest*. Hannover 1966, 31; K. Marx, *Manifest der Kommunistischen Partei*. München 1969; *Manifeste du Parti Communiste*. Paris 1972; J. Георгиев, В ознаменование 130-летия „Манифеста Коммунистической партий. — Новая и новейшая история 4 (1978), 211—212; Е. П. Кандель, 125 лет „Манифеста Коммунистической партии. — Новая и новейшая история 4 (1978), 205—208; Истиот, *Создание „Манифеста Коммунистической партии“ в свете новых публикаций. — Новая и новейшая история 2 (1973), 149—158; М. И. Михайлов Торжество идей научного коммунизма, — Новая и новейшая история 2 (1978), 6—24.*

³⁸) Б. Јакшиќ, *Савременост као историја. — Историјски гласник* 1—2 (1978), 19—25.

MARX AND HISTORY

Summary

Karl Marx was a versatile student of history. From his manuscripts, we can see that he was interested in history from the time he was a young man and a student.

The turning-point, however, was his stay in Paris (from October 1843), when Marx paid special attention to the study of history, especially the French Revolution. Apart from this, he studied philosophical and related systems, which helped him to discover the fundamental suppositions of the materialist interpretation of history. One can come across them in his early works of 1844 and 1845.

In his further theoretical work, Marx developed the theory of the materialist interpretation of history, together with Friedrich Engels, his closest and most faithful associate. They explain this materialist concept in their joint works. At the same time we can find this developed concept in some individual works of Marx.

Karl Marx made an attempt to explain a number of historical events and phenomena in modern and contemporary history. As a result of this, he wrote several works on history, although, he himself was not a professional historian. In his works on history, Marx treated significant problems which attracted the attention of world historiography.

Thanks to this opus of Marx in the domain of historiography, the historical science was formed as a „unique science” in the family of scientific disciplines. This meant an appropriate contribution to the development of Marxist historiography, which is becoming more and more recognized nowadays. This is in fact Marx's contribution to the science of history in general.